

Г.М. Кондратюк

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЩОДО ЕТНІЧНИХ МЕНШИН В УРСР І КРИМСЬКІЙ АРСР: СПІЛЬНЕ І СПЕЦИФІЧНЕ (20-30-ТІ РОКИ ХХ СТ.)

У статті проаналізовано особливості національної політики щодо етнічних меншин УРСР та Кримській АРСР у міжвоєнну добу. Вивчено такі компоненти національної політики, як земельна реформа та адміністративні перетворення.

Ключові слова: *етнополітика, коренізація, Кримська АРСР.*

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що сучасна Україна є багатонаціональною й поліконфесійною державою. Не викликає сумнівів потреба у вивченні національних процесів в Україні. Допомогти у виробленні цілісної державної стратегії регулювання міжнаціональних відносин може вивчення досвіду минулого. Особливий інтерес дослідників викликає радянський досвід національно-державного будівництва 1920-1930-х років. Увагу вчених привернуло вивчення різних аспектів політики коренізації, таких як створення національних районів і сільських рад, квоти в органах влади, коренізація в промисловості й аграрній реформі. Зокрема, цим проблемам присвячені роботи Л.М. Новохатько, Л.Д. Якубової, В.Б. Кузьменко [1].

Мету цієї статті автор бачить у вивченні досвіду національної політики щодо етнічних меншин в УРСР і Кримській АРСР у міжвоєнний період.

Національна політика належала до одного із пріоритетів державного будівництва у 1920-1930-х роках. І це не випадково, оскільки лідери більшовиків зрозуміли поточні потреби багатонаціональної країни. Національну політику 1920-х років вирізняв прагматизм. Одне із центральних завдань РКП(б) полягало в тому, щоб зміцнити свій вплив серед національного селянства. РКП(б) за етнічним складом була російсько-єврейською партією, тому діалог з національною інтелігенцією також був одним зі стратегічних напрямів національної політики, яка дістала загальне найменування коренізації. Коренізація була проголошена на XII з'їзді РКП(б). Одна з характерних рис коренізації – її регіональний характер. Ця обставина визначалася тим, що етнічний склад регіонів досить суттєво відрізнявся. Комплекс специфічних потреб народів, рівень політичної свідомості, організація людей і досвід національної боротьби 1917-1920 років надавали коренізації 1920-х років в УРСР і Кримській АРСР особливого характеру. В УРСР вона дістала найменування українізації, а в Кримській АРСР – татаризації. Ця політика була радянським варіантом вирішення комплексу національних

питань, і, певною мірою, альтернативою національній політиці, обраній кемалістською Туреччиною та європейськими країнами. Гостра потреба в цілісній концепції політики коренізації була викликана національними відносинами, що склалися в колишній Російській імперії. Чинником, що визначав національну політику більшовиків у 1920-х роках, був вплив національних партій, які сформувалися в роки громадянської війни. Ці політичні сили спробували легалізуватися після встановлення радянської влади в Криму в листопаді 1920 року. 18 грудня 1920 р. до Севастопольського революційного комітету надійшло повідомлення такого змісту: «Севастопольська Мусульманська Демократична Організація, що існувала в 1919 році за Радянської влади і з приходом білої армії припинила свою роботу, тепер, з 14 листопада, відновила організаційну роботу» [2, арк. 20]. Це положення було властиве як для Кримської АРСР, так і для УРСР. Колишні члени українських партій, зокрема боротьбісти, займали посади в радянських органах влади й управління. РКП(б) була ще занадто слабка, щоб своїм впливом і кадровим складом охопити всі національно-культурні процеси. Представники комуністичної партії визнавали, що для реалізації національної політики залучалися до партійних органів представники національних меншин. Керівники РКП(б) були вимушені миритися з їх «непролетарським походженням». Передовиця «Перегляд партії в Криму» кримського партійного органу констатувала: «Комуністи татари здебільшого або дрібнобуржуазного походження, або інтелігенти. Значна частина їх – недавні націоналісти, які стали комуністами лише після трудного досвіду, у якому вони переконалися, що звільнення пригноблених національностей неможливе без комуністичної революції. Багато з них ще не стряхнули старого Адама націоналізму» [3, 4].

Специфіка національно-державного будівництва в УРСР і Кримській АРСР була зумовлена соціальною структурою суспільства. Україна і Крим були регіонами, де переважало селянське населення. Більшовицька доктрина відображала інтереси й потреби індустріального пролетаріату; для національного селянства ці ідеї були чужими.

Необхідно зазначити, що при спільних рисах коренізації 1920-х років в УРСР і Кримській АРСР мала характерні особливості. У листопаді 1921 року на I Всекримському з'їзді рад проголошено Кримську РСР, згодом перейменовану на АРСР. Статус автономного утворення мав забезпечити врахування національної та соціальної специфіки півострова. Коренізація включала адміністративний, економічний, культурно-освітній компоненти. Можна стверджувати, що це був цілісний комплекс заходів, який реформував життя суспільства. Адміністративні заходи включали визначення

квот у центральних і місцевих органах влади й управління для представників різних народів. Особливо широкого розмаху кампанія «коренізації апарату» досягла на рубежі 1920-1930-х років: «...у рапараті Криму працює татар усього 2175 осіб, або 11,7 % стосовно загального числа працівників. У середовищі відповідальних працівників 36, або 20,1 %. Фахівців – 985 осіб, або 16,3 %. Технічних – 350, або 6,6 %. Нижчих працівників – 504, або 9 %» [4, арк. 63зв.]. Національно-територіальне районування означало створення національних районів і сільських рад. У міжвоєнне двадцятиліття в Кримській АРСР існували Фрайдорфський і Лариндорфський єврейські національні райони, Біюк-Онларський і Тельманівський німецькі та Ішунський український національні райони. Цим заходом влада прагнула до того, щоб говорити з населенням однією мовою. Активно створювалися також і національні сільські ради. Партійний документ констатував: «Кримурадом було вжито також заходів для організації мережі національних сільрад за рахунок розукрупнення змішаних сільрад і виділення з них певних національних одиниць. Створення мережі національних сільрад відбувалося в плановому порядку. «...збільшення числа національних сільрад за останні сім років: татарських – з 51 до 144, німецьких – з 26 до 37, болгарських – з 5 до 9, грецьких – з 1 до 8. ...були також організовані: 3 українські, 14 єврейських, 2 вірменські, 2 естонські й 1 чеська сільради» [5, 9]. Адміністративним органом, що здійснював практичні заходи коренізації в Кримській АРСР, була Комісія у справах нацменшин при президії ЦВК Кримської АРСР. Зокрема, цей владний орган визнав за необхідне документацію в національних сільських радах вести мовою цієї сільської ради. Економічна складова коренізації реалізовувалася повільніше і складніше. Національна політика знайшла реалізацію насамперед у проведенні земельної реформи в Криму. Кримські татари, греки, болгары й вірмени за своїм соціальним складом були, в основному, селянами. Згідно з даними проведеного в грудні 1926 року Всесоюзного перепису населення, в Кримській АРСР проживало кримських татар 179094 осіб, з яких сільські жителі становили 143752 чоловіки, городяни – тільки 35342 [6, арк. 40]. Земельна реформа, як частина національної політики, припускала проведення внутрішньоселищного й міжселищного землевпорядження. Внутрішньоселищне означало, що в межах невеликого радіусу впорядковувалося володіння земельними ділянками. Міжселищне землевпорядження припускало виселення частини кримських татар з Південного берега у степові райони. Переселитися мали ті селяни, в яких земельний наділ був менший від середнього. Однак, земельна реформа припускала й виділення землі для реемігрантів

кримських татар з-за кордону. У жовтні 1925 р. до ЦВК Кримської АРСР звернулася ініціативна група із проханням дозволити створення Товариства з питань рееміграції та розселення кримських татар «ОРК» (Коч-Ярдимі). У статуті Товариства два генеральні завдання визначалися наступним чином: «Усіляко допомагати татарам-емігрантам та їхнім нащадкам, що назад переселяються до Криму як під час самого повернення їх на батьківщину, так і під час подальшого облаштування їх на місцях; сприяти розселенню малоземельних і безземельних татар» [7, арк. 96]. Питання рееміграції кримських татар і виділення для них земельних ділянок обговорювалося на засіданні Президії ЦВК Кримської АРСР 29 січня 1925 року. Доповідачем у цьому питанні був народний комісар юстиції автономії Решид Ногаєв. За підсумками обговорення питання було прийнято постанову, в якій вказувалося: «Порушити клопотання перед ЦВК СРСР про дозвіл в'їзду до Криму емігрантів з Болгарії та Румунії, насамперед в кількості 20000 душ...задовольнити повністю з наявного в Криму запасного земельного фонду в першу чергу реемігрантів татар, забронювавши за ними необхідну кількість землі для першої партії в кількості 100000 десятин» [8, арк. 181]. 3 1926 р. Народний комісаріат землеробства почав розселяти селян з аграрно перенаселених регіонів спочатку в межах одного району, а потім у степову частину півострова. 23 лютого 1926 р. РНК Кримської АРСР затвердила план переселення. Передбачалося переселити 9534 господарства. Із загальної кількості 5478 господарств із гірських сіл, жителями яких були кримські татари, 3056 господарств мали становити безземельні й малоземельні селяни. В етнічному відношенні це були кримські татари, греки, болгары. Третю групу становили кримські татари реемігранти. Передбачалося, що це буде 1000 господарств. Однак плани щодо повернення на історичну батьківщину так і залишилися на папері. До 1928 р. змінилася внутрішньополітична ситуація й визначилися нові тенденції. Ліквідувалося землеволодіння заможних селян (в основному німців) і частина земель передавалася бідним селянам, в основному кримським татарам. Було створено спеціальну організацію «Кримське Товариство переселенців і розселенців (КТПР)», що керувала процесом земельної реформи. Ця особливість аграрної реформи відрізняє коренізацію Кримської АРСР від процесів, які відбувалися в УРСР. Влада прагнула бути привабливою для національного селянства. Економічний компонент коренізації припускав також створення національного пролетаріату. Владі необхідна була соціальна підтримка. В аналітичній записці констатувалося: «Зростання пролетаріату з корінної національності за 3 роки в 2 рази більше від зростання загального числа робітників, а у транспорті – в 6 разів. Однак, незважаючи на це

зростання, темпи залучення татар до промисловості не можуть бути визнані задовільними. Питома вага робітників корінної національності в усій державній промисловості дорівнює 10,5 %. Особливо малий відсоток у союзній промисловості – 8,1 %» [9, арк. 169]. XI обласна партійна конференція визначила пріоритетами коренізації підбір та виховання кримськотатарських працівників [10, арк. 50]. Одним з найважливіших напрямів політики відносно національних меншин було квотування в органах влади й державного для представників різних народів. 1927 року у державному апараті Кримської АРСР налічувалося 1562 особи кримських татар. Структурно працівники розподілялися на кілька категорій. У керівництві центральних апаратів налічувалося 88 кримських татар або 6,1 % від загальної кількості працівників у державних структурах кримських татар, у централізованих, обласних апаратах – 77 осіб або 4,8 %, у господарських апаратах – 118 осіб або 8 %. Найбільша кількість кримських татар була зайнята в апаратах народних комісаріатів і периферійних установ – 1186 осіб, що становило 81 % від загальної кількості в органах влади й державного управління. Важливо зазначити, якими функціями були зайняті представники національних меншин. З 1562 осіб технічні канцелярські працівники становили 794 особи або 50,8 %, і були найчисленнішими. Категорія відповідальних працівників, зокрема голів сільських рад, становила 507 осіб або 32,5 % [11, арк. 33].

Концептуальні положення коренізації, її хід, підсумки й проблеми, що виникали, обговорювалися на обласних партійних конференціях. На XII обласній конференції РКП(б) національній політиці щодо етнічних меншин було присвячено окрему доповідь. У постанові за підсумками обговорення зазначалося: «Продовжувати роботу з коренізації апарату й виборних органів, продовжувати роботу з переведення на рідну мову діловодства, із залучення й висунення національностей у ради, у державний апарат, у промисловість, у кооперацію й у спільну справу соціалістичного будівництва» [12, арк. 16]. Ця постанова акцентувала увагу на висуванській кампанії. Висуванство було радянським варіантом соціальної мобільності. Висуванці своїм соціальним статусом, що змінився, були зобов'язані партійному керівництву, отже формувався новий шар партійних функціонерів. Висуванська кампанія набула законодавчого оформлення. 25 вересня 1930 р. РНК РРФСР прийняла постанову про хід і заходи висуванства. Відповідно до цього документа необхідно було організувати курси для підвищення кваліфікації висуванців, на яких ці нові працівники навчалися в новій для себе галузі не менш трьох місяців [13, 9]. Керівники Кримського обкому в аналітичному документі, адресованому в ЦК ВКП(б), зазначали, що «резервами для коренізації

апарату є, по-перше, – той селянський актив, що групується навколо рад, по-друге, тонкий шар промислових робітників...Ще одним шаром, звідки можна черпати резерви для коренізації, – було батрацтво й сільськогосподарські робітники» [14, арк. 2]. Коренізація успішно проходила в галузі формування із представників національних меншин радянських чиновників. В 1926 р. загальна чисельність радянських службовців з кримських татар становила 1164 особи або 12,2 % від загальної кількості співробітників [15, арк. 89].

Якісні складові коренізації 1920-х і 1930-х років відрізняються. У першій половині 1930-х років збереглася стратегія проведення коренізації. Головним її елементом продовжувало залишатися заповнення квот у радянських і господарських органах. У постанові Бюро ОК ВКП(б) «Про підсумки коренізації державного, кооперативного й господарського апарату 1931 р. та плану на 1932 р.» зазначалося: «Підкреслюючи виняткове політичне значення справи коренізації як найважливішої складової частини проведення на практиці ленінської національної політики, ОК пропонує всім парторганізаціям посилити активну роботу щодо широкого залучення корінного населення в усі галузі державного управління, господарської, кооперативної, колгоспної та профспілкової роботи» [16, арк. 69]. 9 лютого 1935 р. було прийнято постанову Президії ЦВК Кримської АРСР «Підсумки коренізації апарату по Криму й заходи на 1935 рік». У ній зазначалося, що «є зрушення в підвищенні питомої ваги корінного населення – татар...з 14,3 % на 1 січня 1934 р. відсоток підвищився до 21,5 % на 1 січня 1935 р. На 1935 р. відсоток коренізації наркоматів та обласних установ установити...групі керівників – 45%, середньотехнічному персоналу 30 %» [17, 21].

Аналізуючи досвід національно-державного будівництва в УРСР і Кримській АРСР в 1920-1930-х роках, можна зробити ряд висновків. Політика коренізації, що проводилася радянською владою, була відповіддю на виклик часу. Стояти осторонь національних процесів у повоєнній Європі було неможливо. Радянська влада проголосила кілька доктринальних положень, реалізація яких повинна була взяти під повний контроль національне відродження періоду громадянської війни.

Посилання

1.Новохатько Л.М. Національний аспект доктрини «соціалістичної реконструкції» (Спроба історико-теоретичного переосмислення) / Л.М. Новохатько. – К., 1997. – 110 с.; Л.Д.Якубова Етнічні меншини УСРР і влада: динаміка соціально-економічних, політичних і культурних перетворень (1921-1935 рр.): Автореф...дисертації доктора історичних наук 07.00.01 «Історія України» / Інститут історії України НАНУ. – К., 2007. – 35 с.; Кузьменко В.Б. Міжнаціональні відносини в Радянській Україні (1917-1939рр.): правові аспекти / В.Б. Кузьменко. – Одеса, 2009. – 810 с.

2. Государственный архив Автономной Республики Крым (ГААРК), ф. П. 1, оп. 1, д. 43, л. 20.

3. Известия Крымского ОК РКП(б). – 1921. – № 4. – 12 сентября.
4. ГААРК, ф. Р. – 663, оп. 1, д. 1805, л. 63 об.
5. Бюлетень ЦИК и СНК Крымской АССР. – 1929. – №4. – 15 декабря.
6. ГААРК, ф. П. 1, оп. 1, д. 636, л. 40.
7. ГААРК, ф. П. 1, оп. 1, д. 382, л. 96.
8. ГААРК, ф. Р. 137, оп. 1, д. 99, л. 181.
9. ГААРК, ф. Р.-663, оп. 5, д. 329, л. 169.
10. ГААРК, ф. П. 1, оп. 1, д. 636, л. 50.
11. Там же, д. 636, л. 33.
12. Там же, д. 636, л. 13.
13. Бюлетень ЦИК и СНК Крымской АССР. – 1930. – № 75. – 26 декабря.
14. ГААРК, ф. П. 1, оп. 1, д. 636, л. 2.
15. Там же, д. 547, л. 89.
16. Там же, д. 1139, л. 69.
17. Бюлетень ЦИК и СНК Крымской АССР. – 1935. – №4-5. – 20 марта.

Кондратюк Г.Н. Национальная политика в отношении этнических меньшинств в УССР и Крымской АССР: общее и особенное (20-30-е годы XX в.)

В статье проанализированы особенности национальной политики в отношении этнических меньшинств УССР и Крымской АССР в межвоенный период. Изучены такие составляющие национальной политики, как земельная реформа и административные изменения.

Ключевые слова: этнополитика, коренизация, Крымская АССР.

Kondratiuk H.M. Ethno politics in Crimean ASSR and USSR in interwar period (20-30-th XX)

The article analyses the peculiarities of national politics concerning people of Crimean ASSR in interwar period. The land reform and administrative overpatching as constituents of national politics are studied.

Key words: ethno politics, korenisation, Crimean ASSR.
01.04.2011 р.

УДК 94(477.51)

В.А. Казимір

ДУХОВЕНСТВО ЧЕРНІГІВЩИНИ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ВАСИЛЯ ДУБРОВСЬКОГО (1897-1966)

У статті систематизовано й проаналізовано студії В. Дубровського з історії духовенства Чернігівщини.

Ключові слова: В. Дубровський, Чернігівщина, історія духовенства.

Сучасний етап розвитку української історичної науки характеризується зростанням уваги дослідників до учених, науковий доробок яких з різних причин було викреслено з радянської історіографії. До їх когорти належить і уродженець Чернігівщини Василь Дубровський (1897-1966).

Тематика праць В. Дубровського включала історію України, архівознавство, музеєзнавство,

тюркологію, політологію. Помітне місце у широкому діапазоні його наукових інтересів належало історії Чернігівщини, зокрема, історії місцевого духовенства. Праці з цієї тематики і досі не зібрані до купи й не систематизовані. Зазначена проблема не була предметом спеціального дослідження. Поодинокі згадки про твори В. Дубровського з історії церкви містять праці І. Матяш, О. Ковалюк, О. Коваленка, Г. Кураса та О. Тарасенка [1; 2; 3; 4].

Відтак, метою даної розвідки є систематизація студій В. Дубровського з історії духовенства Чернігівщини та визначення їх місця у науковому доробку вченого.

Цикл «Оповідань про попів та монахів», оприлюднений науковцем на сторінках журналу «Селянське життя» протягом 1924 р., започаткував його публікації з історії духовенства Чернігівщини [5, 18]. Окреме оповідання було присвячено історії зародження християнства на теренах України [6, 15]. У цих «оповіданнях» В. Дубровський на основі архівних матеріалів описав лише девіантні форми поведінки чернігівського духівництва до революції 1917 р. [7, 12-13], щоб дискредитувати в очах читачів діяльність представників церкви загалом [8, 13]. Не дивно, отже, що деякі автори закидають науковцю прорадянські настрої та антирелігійну спрямованість студій [4]. Проте, вивчаючи науковий доробок В. Дубровського з історії церкви на Чернігівщині, слід враховувати, що атеїстична компонента була вимушеною та продиктованою радянською системою.

На особливу увагу заслуговують «Нариси з історії Чернігівської Троїцько-Іллінської друкарні в першій половині XIX ст.» [9]. В. Дубровський зазначав, що джерельна база цієї проблеми вкрай обмежена: наведені Філаретом Гумілевським відомості доповнюють документи архієрейського дому Троїцько-Іллінського монастиря, врятовані Чернігівським губернським архівним управлінням та передані на зберігання до Чернігівського краєвого історичного архіву.

У праці йдеться про долю друкарні, переведеної Л. Барановичем з Новгорода-Сіверського до Чернігова 1679 р. Ця подія перетворила Троїцько-Іллінський монастир у провідний центр друкарства Лівобережної України аж до 1721 р., коли почалися утиски з боку російського уряду і книгодрукування в Чернігові перервалося на 20 років. Відродження друкарні при Троїцько-Іллінському монастирі датується 1743-1766 рр. Востаннє ж вона ненадовго відновила свою діяльність у першій половині XIX ст. [9, 40-43].

Нариси В. Дубровського присвячені характеристиці фінансового стану та організації виробництва друкарні Троїцько-Іллінського монастиря у 1799-1845 рр. Автор на основі детального аналізу документів та зведених таблиць